অধ্যায় ১১ ঃ ভাৰতৰ জাতীয় আন্দোলন ১৯১৬ চনলৈ

অধ্যায় গাঁথনি

11.1 উদ্দেশ্য

11.2 পৰিচয়

11.3 ভাৰতৰ জাতীয় কংগ্রেছৰ নৰমপন্থী যুগ (1885–1905)

11.4 চৰম পন্থী যুগ (1905–1916)

11.5 সাম্প্রদায়িক ভাবধাৰাৰ উত্থান

11.6 বংগ বিভাজন আৰু স্বদেশী আন্দোলন

11.7 বিপ্লৱী জাতীয়তাবাদী আন্দোলন

11.8 হোমৰুল আন্দোলন

11.9 অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

11.10 প্রসংগ পুথি

11.11 অগ্রগতিৰ খতিয়ান

11.12 আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছৰ নৰমপন্থী আৰু চৰমপন্থী দুয়োটা যুগৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- সাম্প্রদায়িক ভাৱধাৰাৰ উত্থান সম্পর্কে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বংগভংগ তথা স্বদেশী আন্দোলনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- বিপ্লৱী জাতীয়তাবাদৰ উত্থান সম্পর্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- হোমৰুল আন্দোলনৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

আগৰ অধ্যায়ত ইতিমধ্যে আপোনালোকে জাতীয় কংগ্রেছৰ প্রতিষ্ঠাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলে। সাধাৰণ লোক ৰাজনৈতিকভাৱে সচেতন হৈ পৰিছিল আৰু বৃটিছ প্রশাসনৰ সংস্কাৰ বিচাৰিছিল। কিন্তু এই দাবীবোৰক বৃটিছে ধাৰাবাহিকভাৱে নস্যাৎ কৰাৰ ফলত ভাৰতীয় লোকে আন্দোলনৰ পথ লৈছিল। এই অধ্যায়ে আপোনালোকক 1916 চনলৈকে ভাৰতৰ স্বাধীনতা সংগ্রামৰ বিষয়ে অৱগত কৰাব।

১১.৩ নৰম পন্থী যুগ (১৮৮৫-১৯০৫)

কংগ্রেছৰ দ্বাৰা ঘোষিত এই চাৰিটা উদ্দেশ্যৰ বাহিৰেও প্ৰথম অধিবেশনে ভালেসংখ্যক প্ৰস্তাব গ্ৰহণ কৰিছিল। কংগ্রেছৰ প্ৰথম পৰ্বক (1885-1905) নৰম পৰ্য্যায় বুলিও জনা যায়। এই সময়খিনিত কংগ্রেছে সীমিত উদ্দেশ্যৰ হকে কাম কৰিছিল আৰু সংগঠনটো মজবুতকৈ গঢ়ি তুলিবলৈ মনোনিবেশ কৰিছিল। দাদাভাই নৌৰোজী, গোপাল কৃষ্ণ গোখলে, মদন মোহন মালব্য, উমেশ চন্দ্ৰ বেনাৰ্জী আদিৰ নিচিনা জাতীয় নেতাই সেই সময়ছোৱাত কংগ্রেছত অধিপত্য বিস্তাৰ কৰিছিল। এইসকল লোকে উদাৰ আৰু নৰমপন্থীয় ৰাজনীতিৰ দৃঢ় পোষকতা কৰিছিল।

নৰমপন্থী সকলে ব্ৰিটিছৰ ন্যায় ব্যৱস্থাটোক বিশ্বাস কৰিছিল। কংগ্রেছৰ সেই সময়ৰ মূল দাবী আছিল মূলত সাংবিধানিক। দেশ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত ভাৰতীয় সকলে যাতে বেছিকৈ অংশ গ্ৰহণ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে তেওঁলোকে জোৰ দিছিল। কংগ্রেছে দেশখনৰ আৰ্থিক প্ৰগতিৰ বাবেও কিছুসংখ্যক উপদেশ আগবঢ়াইছিল। কংগ্রেছৰ এই দাবীবোৰৰ প্ৰতি ব্ৰিটিছ চৰকাৰে অৱশ্যে সামান্যতম গুৰুত্বহে প্ৰদান কৰিছিল। কংগ্রেছৰ এই প্ৰথম পৰ্যায়ৰ নেতাসকলে ভাৰতীয় জনসাধাৰণৰ আশা-আকাঙক্ষা পূৰণ তেনেই সামান্যভাৱে কৰিব পাৰিছিল। যি নহওক নৰমপন্থীসকলে ভাৰতৰ জাতীয় আন্দোলনটোত এক বৃহৎ অৱদান আগবঢ়াই গৈছিল। এই সময়ছোৱাতে প্ৰথমবাৰৰ বাবে ভাৰতীয় লোকসকল একত্ৰিত হ'ব পাৰিছিল আৰু বিদেশী শাসনৰ বিৰুদ্ধে এক বৃহৎ আন্দোলন আৰম্ভ কৰিছিল।

জানি থোৱা ভাল

1909 চনত ভাৰত চৰকাৰৰ গঠন বিষয়ক কিছু পৰিৱৰ্তন ঘোষণা কৰা হ'ল। এই পৰিৱৰ্তন সমূহৰ লগত গৃহ সচিব মৰ্লে আৰু ভাৰতৰ গৱৰ্ণৰ জেনেৰেল লৰ্ড মিণ্টোৰ নাম জড়িত হৈ আছিল। সেইবাবে 1909 চনৰ আইনে অনা এই পৰিৱৰ্তনৰাজিক মৰ্লে-মিণ্টো সংস্কাৰ নামেৰেও জনা যায়।

১১.৪ চৰম পন্থী যুগ (১৯০৫-১৯১৬)

কংগ্রেছৰ দ্বিতীয় পৰ্য্যায়টোত (1905-16) এক নতুন আৰু যুৱ প্ৰজন্মৰ উত্থান পৰিলক্ষিত হয়। এওঁলোকে অধিক আত্মপ্ৰত্যয়ৰে তথা স্বাধীন-চিতীয়া পদ্ধতিৰে কংগ্রেছৰ মূল লক্ষ্য স্বৰাজ প্ৰাপ্তিৰ পোষকতা কৰিছিল। তেওঁলোকৰ বৃটিছৰ ন্যায় ব্যৱস্থাটোৰ প্ৰতি কোনো আস্থা নাছিল।

ঊনবিংশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে বৃটিছ শাসনৰ বিৰুদ্ধে ভাৰতীয় সকলৰ জাগৰণে চূড়ান্ত ৰূপ পাইছিল আৰু ভাৰতীয় ৰাজনীতিত উগ্ৰবাদ গঢ় লৈ উঠাত ই অৱদান যোগাইছিল। এই যুগটোক 'চৰমপন্থী যুগ' বুলিও জনা যায়। বিপিন চন্দ্ৰ পাল, বাল গঙ্গাধৰ তিলক, লালা লাজপট

ৰয় এই উগ্রবাদী দলৰ গুৰুত্বপূর্ণ সদস্য আছিল। চৰমপন্থীসকল ৰাজনৈতিক আদর্শ, উদ্দেশ্য আৰু কৌশলত নৰমপন্থী সকলতকৈ পৃথক আছিল। নৰমপন্থীসকলে গ্রহণ কৰা 'প্রার্থনা আৰু আবেদন' নীতিৰ তেওঁলোকে বিৰোধিতা কৰিছিল। তেওঁলোকে ইয়াক 'ৰাজনৈতিক ভিক্ষাবৃত্তি' বুলি ৰৈছিল আৰু অধিক আত্ম প্রত্যয়ৰে আন্দেলন আগবঢ়াই নিছিল।

বাল গংগাধৰ তিলকে ঘোষণা কৰিছিল 'স্বৰাজ মোৰ জন্মগত অধিকাৰ আৰু ই মোৰ প্রাপ্য'। তিলকে 'কেশৰী' আৰু বিপিন চন্দ্র পালে 'নিউ ইণ্ডিয়া' নামৰ কাকত দুখনৰ সম্পাদনা কৰিছিল আৰু মানুহৰ মাজত বৃটিছ বিদ্বেষী মনোভাৱ জাগৃত কৰাত কাকত দুখনক ব্যৱহাৰ কৰিছিল। 1905 চনৰ বংগ বিভাজনৰ পিছত নৰমপন্থী আৰু চৰমপন্থীসকলৰ মাজত মতানৈক্যই চূড়ান্ত পর্যায় পায়। অৱশেষত 1907 চনত ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছৰ চুৰাত অধিবেশনত নৰমপন্থী আৰু চৰমপন্থীসকলৰ আনুষ্ঠানিক ভাঙোন সংঘটিত হ'ল। যি নহওক 1916 চনত তেওঁলোক পুনৰ একত্রিত হ'ল। চৰমপন্থীসকলে জাতীয় আন্দোলনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰিছিল। চৰমপন্থী নেতাসকলৰ ত্যাগে ভাৰতীয় লোকক বৃটিছৰ বিৰুদ্ধে জগাই তুলিছিল।

চিত্র ১১.১ বাল গঙ্গাধৰ তিলক

চিন্তা-চর্চা কৰক ১১.২

চৰমপন্থী আৰু নৰমপন্থীসকলৰ মাজৰ বিভেদৰ বিষয়ে এক টোকা প্রস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৫ সাম্প্রদায়িক ভাবধাৰাৰ উত্থান

সাম্প্রদায়িকতাবাদ হৈছে এনে এক আদর্শ যি কোনো এজনৰ ধর্মীয় স্বার্থত ন্যস্ত থাকে। অৱশ্যে সাম্প্রদায়িকতা বাদ হৈছে আধুনিক সময়ৰ এক পৰিঘটনা যাক ৰাজনৈতিক লাভালাভৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সাম্প্রদায়িকতাবাদ হৈছে এক জটিল বিষয়। এফালে হিন্দু আৰু মুছলমানসকল পৃথক পৃথক সত্তা বুলি এক সাম্প্রদায়িকতাৰ ধাৰণা থকাৰ বিপৰীতে আনফালে মূলতঃ জাতীয়তাবাদীসকলে বিশ্বাস কৰিছিল যে পূর্বতে সাম্প্রদায়িকআপত্তি বুলি কোনো কথা নাছিল আৰু ইয়াক বৃটিছে 'ডিভাইড এণ্ড ৰুল' নীতিৰ দ্বাৰা সৃষ্টি কৰিছিল। জাতীয়তাবাদৰ

লেখিয়াকৈ সাম্প্রদায়িকতাবাদে ভাৰতৰ বাবে এক আধুনিক পৰিঘটনা। উচ্চ পদবী আৰু ৰাজনৈতিক লাভৰ বাবে অভিজাত শ্রেণীৰ মাজত হোৱা প্রতিযোগিতাৰ বাবে প্রথমতে ইয়াৰ উত্থান ঘটিছিল। অৱশ্যে ইয়াক অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি যে অতীতৰে পৰা সাম্প্রদায়িকতাবাদে এক বিশাল ক্ষেত্র দখল কৰি আহিছিল। আর্থ-সামাজিক উদ্বিগ্নতাই ইয়াৰ জন্ম দিছিল। 1880 ৰ দশকৰ পিছত সঘনে সাম্প্রদায়িক সংঘর্ষ সংগঠিত হৈছিল।

জাতীয় আন্দোলনৰ প্রথম অৱস্থাত সাম্প্রদায়িকতাবাদে মূৰ দাঙি উঠিছিলহি মাথো আৰু ই লাহে লাহে নিজৰ ক্ষেত্রখন প্রস্তুত কৰি তুলিছিল। 1880 চনৰ পিছত সঘনাই প্রজা বিপ্লৱ হ'বলৈ ধৰিলে। চাৰ ছৈয়দ আহমেদ খানে প্রাৰম্ভণিতে হিন্দু মুছলমান একতাৰ পোষকতা কৰিছিল যদিও পাছলৈ তেওঁ ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছৰ বিৰূদ্ধে থিয় হ'ল। তেওঁৰ নেতৃত্বত 1888 চনত *ইউনাইটেড ইণ্ডিয়ান পেট্রিঅ'টিক এছোছিয়েশ্বন* (United Indian Patriotic Association) স্থাপন কৰা হয়। এই অনুষ্ঠান সভা স্থাপনৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল ইংলেণ্ড আৰু ভাৰতত কংগ্রেছৰ প্রচাৰ আৰু নীতি দমন কৰা আৰু কংগ্রেছৰ পৰা সদস্যসকলক উলিয়াই নিয়া। ইয়াৰ পিছতেই 1893 চনত মুছলমান সকলক ৰাজনৈতিক আন্দোলনৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখি ভাৰতত বৃটিছ শাসন শক্তিশালী কৰি তোলাৰ উদ্দেশ্যৰে উত্তৰ ভাৰতত *মুহাম্মদান এংলো-অৰিয়েন্টেল ডিফেন্স এছোছিয়েশ্বন* (Muhanmmadan Anglo-Oriental Defence Association) স্থাপন কৰা হয়।

চৰকাৰৰ দ্বাৰা প্রৱর্তন কৰা নির্বাচনৰ পৰিপ্রেক্ষিতত মুছলমানসকলে তেওঁলোকৰ বাবে এক পৃথক নির্বাচনী এলেকাৰ দাবী জনাবলৈ সিদ্ধান্ত লয়। ইয়াৰ বাবে আগা খানৰ নেতৃত্বত এক প্রতিনিধি দলে 1905 চনৰ অক্টোবৰ মাহত ছিমলাত লর্ড মিন্টোক সাক্ষাৎ কৰে। প্রতিনিধি দলটোৱে মুছলমানসকলৰ বাবে আসন সংৰক্ষণৰ দাবী উত্থাপন কৰাৰ লগতে আসনসমূহৰ নির্বাচন পৃথ ক নির্বাচনী এলেকাৰ লোকৰ দ্বাৰা হোৱাটো বিচাৰিছিল। লর্ড মিন্টোই এই দাবীসমূহ গ্রহণ কৰিছিল। ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রছক এক হিন্দু সংগঠন ৰূপে চিনাক্ত কৰা হৈছিল। এই সংগঠন বিপক্ষে 1906 চনৰ 30 ডিচেম্বৰত *অল্ ইণ্ডিয়া মুছলীম লীগ* (All India Muslim League) গঠন কৰা হয়। এই সংগঠনৰ উদ্দেশ্য আছিল মুছলমান লোকসকলৰ ৰাজনৈতিক অধিকাৰ আৰু ক্ষমতাৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং 1ঃ জাতীয় কংগ্রেছ চৰমপন্থী আৰু নৰমপন্থীসকলৰ মাজত বিভাজিত হৈছিল

(ক) 1885 (খ) 1892 (গ) 1905 (ঘ) 1907

.....

প্রশ্ন নং 2ঃ স্বৰাজ মোৰ জন্মস্বত্ব বুলি কোনে কৈছিল?

.....

প্ৰশ্ন নং 3ঃ মুছলমান সকলৰ বাবে পৃথক নিৰ্বাচন ক্ষেত্ৰ ৰ দাবী কোনে গ্ৰহণ কৰিছিল ?

.....

প্ৰশ্ন নং 4ঃ অল্ ইণ্ডিয়া মুছলিম লীগ কোনে স্থাপন কৰিছিল ?

.....

১১.৬ বংগ বিভাজন আৰু স্বদেশী আন্দোলন

1905 চনৰ বংগ বিভাজন আৰু স্বদেশী আন্দোলনে ভাৰতৰ জাতীয় আন্দোলনৰ ইতিহাসত এক নতুন অধ্যায় মুকলি কৰিলে। সেই সময়ত ভাৰতৰ ভাইচৰয় আছিল লৰ্ড কাৰ্জন। 1905 চনৰ Â19 জুলাইত চৰকাৰে বংগ বিভাজনৰ আঁচনি ঘোষণা কৰিছিল। এই আঁচনি অনুসাৰে বংগ দেশক পূৰ্ব বংগ আৰু পশ্চিম বংগ নামৰ দুখন প্ৰদেশত ভাগ কৰাটো ঠিক কৰা হৈছিল। ঢাকাক পূব বঙ্গৰ ৰাজধানী হিচাপে বিবেচিত কৰা হৈছিল। 1905 চনৰ 16 অক্টোবৰৰ দিনটো চৰকাৰে বংগ বিভাজনৰ বাবে নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিছিল।

স্বদেশী ঃ স্থানীয় ভাৱে উপলব্ধ শিল্প আৰু উপাদান ব্যৱহাৰ কৰিবৰ বাবে জনোৱা আহ্বান।

বংগ বিভাজনৰ চৰকাৰী যুক্তি আছিল এয়ে যে প্ৰদেশখন বহু বেছি পৰিসৰৰ হোৱা হেতুকে এখন চৰকাৰৰ দ্বাৰা ইয়াক নিয়াৰিকৈ চলোৱাটো সম্ভৱ নহৈছিল। জাতীয়তাবাদীসকলে কিন্তু বিভাজনৰ এই প্ৰক্ৰিয়াক ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদৰ বাবে এক ভাবুকিৰূপে গণ্য কৰিছিল। তেওঁলোকৰ মতে চৰকাৰে ইয়াৰ জৰিয়তে ইচ্ছাকৃতভাৱে বংগত গঢ় লৈ উঠা জাতীয়তাবাদক থানবান কৰি দিব চেষ্টা কৰিছিল। বিভাজনৰ অন্তৰালত সাম্প্ৰদায়িক মনোভাৱ জগাই তোলাৰ উদ্দেশ্যও আছিল। পূব বংগ মুছলমানৰ দ্বাৰা আৰু পশ্চিম বংগ হিন্দুসকলৰ দ্বাৰা অধ্যুষিত আছিল। বৃটিছে হিন্দু আৰু মুছলমানৰ মাজত এক বিভাজন সৃষ্টি কৰিব বিচাৰিছিল। সেইবাবে তেওঁলোকে মুছলমান অধ্যুষিত অঞ্চলক হিন্দু অধ্যুষিত অঞ্চলৰ পৰা পৃথক কৰিছিল।

জানি থোৱা ভাল

বংগ বিভাজন আৰু স্বদেশী আন্দোলনে মুছলমান শিক্ষিত সম্প্ৰদায়ৰ মাজত ৰাজনৈতিক চেতনা উদয় কৰিছিল আৰু তেওঁলোকে নিজকে ৰাজনৈতিকভাৱে সংগঠিত কৰাৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰিছিল। 1906 চনত মুছলীম লীগৰ প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল। ঢাকাৰ নৱাব ছালিমুল্লাই ইয়াত সক্ৰিয় অংশ লৈছিল।

বিভাজনৰ ঘোষণাই ভাৰতীয়সকলৰ বিশেষকৈ বংগৰ সাধাৰণ মানুহৰ মাজত তীব্ৰ বিদ্বেষৰ সৃষ্টি কৰিছিল। ইয়ে বিভাজন বিৰোধী আন্দোলনৰ জন্ম দিছিল আৰু এই আন্দোলন গোটেই দেশজুৰি বিয়পি পৰিছিল। বিভাজনৰ দিনাখন কলিকতাত এক হৰতাল হৈছিল। বন্দে মাতৰম জাতীয় গানহৈ পৰিছিল।

বৃটিছ সামগ্ৰী বৰ্জনেৰে বিভাজন বিৰোধী আন্দোলনটি স্বদেশী আন্দোলনলৈ ৰূপান্তৰিত

হৈছিল। সমগ্র বংগ দেশতে জনসভাৰ আয়োজন কৰি স্বদেশী বা ভাৰতীয় বস্তু ব্যৱহাৰ আৰু বিদেশী বস্তু বর্জনৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰা হৈছিল। বিদ্যালয় আৰু মহাবিদ্যালয় বর্জনে পৰম্পৰাগত শিক্ষা প্রতিষ্ঠানৰ বাট মোকোলাইছিল। জাতীয়তাবাদীসকলে বহুতো শৈক্ষিক অনুষ্ঠান প্রতিষ্ঠা কৰিছিল। শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত মাতৃভাষাৰ মাধ্যমক গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। বিদেশী বস্তুৰ বর্জনৰ লগতে থলুৱা উদ্যোগৰ বিকাশৰ বাবে ব্যৱস্থা লোৱা হৈছিল। বর্জন আৰু স্বদেশী আন্দোলনৰ মুখ্য উদ্দেশ্য আছিল বৃটিছ চৰকাৰক বংগ বিভাজন বাতিল ৰিবলৈ হেঁচা আৰোপ কৰা।

বর্জন ঃ বৃটিছৰ সৈতে সামাজিক আৰু ব্যৱসায়িক সম্পর্ক স্থাপন নকৰা।

অৱশ্যে চৰকাৰৰ দীর্ঘকালীন দমন নীতি, জাতীয় কংগ্রেছৰ 1907 চনত হোৱা ভাঙোন আদিৰ বাবে এই আন্দোলন সফল নহ'ল। অৱশেষত বৃটিছ চৰকাৰে Â1911 চনত বংগ বিভাজন বাতিল কৰে।

চিন্তা-চর্চা কৰক ১১.৩

ধৰি লওক আপুনি বংগদেশৰ বাসিন্দা। বংগ দেশৰ বিভাজনৰ পিছত আপোনাৰ প্রতিক্রিয়া কেনেধৰণৰ হ'ব?

.....

.....

.....

.....

১১.৭ বিপ্লৱী জাতীয়তাবাদী আন্দোলন

ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনত কেৱল অহিংসা নীতিয়ে অৱলম্বন কৰা হৈছিলনে? হিংসা আৰু অহিংসা — এই দুই ধৰণৰ আন্দোলনৰ সমভাৱে আগবাঢ়িছিল। অহিংস আন্দোলন আগবাঢ়িছিল ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছৰ নেতৃত্বত আৰু হিংসামূলক নীতিৰ গুৰি ধৰিছিল বিপ্লৱী জাতীয়তাবাদীসকলে। দুয়ো পক্ষই নিজস্ব শৈলীৰে ভাৰতীয় জনতাৰ মাজত স্বাধীনতাৰ বার্তা প্রচাৰ কৰিছিল।

ঊনৈশ শতিকাৰ শেষৰফালে বাল গংগাধৰ তিলক, বিপিন চন্দ্র পাল, অৰবিন্দ ঘোষ আদিৰ নিচিনা কিছু সংখ্যক নেতাই ভাৰতৰ স্বাধীনতা সংগ্রামক এক নতুন শক্তি প্রদান কৰিছিল। তেওঁলোকক চৰমপন্থী বুলি কোৱা হৈছিল কিয়নো তেওঁলোকৰ সংস্কাৰধর্মী দৃষ্টিভ ী আছিল তেওঁলোকে বৃটিছ ঔপনিৱেশিকতাবাদৰ বিৰুদ্ধে সক্রিয় প্রতিৰোধ গঢ়াৰ বাবে তেওঁলোকে ওকালতি কৰিছিল। দেশৰ বাবে নিজৰ জীৱন আহুতি দিবলৈ তেওঁলোকে ভাৰতবাসীৰ প্রতি আহ্বান জনাইছিল। জংগী জাতীয়তাবাদী বা চৰমপন্থী সকলৰ আন এক গোষ্ঠী আছিল বিপ্লবী উগ্রবাদীসকল। এই সকলে বৃটিছক বিপ্লৱী আৰু হিংসাত্মক প্রথাৰে ভাৰতৰ পৰা খেদি পঠিওৱাৰ

লক্ষ্য লৈছিল।

ভাৰতৰ ৰাজনীতিত চৰমপন্থী ভাৱধাৰাৰ বিকাশ হোৱাৰ পটভূমি গঢ়ি তুলিছিল বংকিম চন্দ্ৰ চট্টোপাধ্যায়, স্বামী বিবেকানন্দ, দয়ানন্দ সৰস্বতী আদিয়ে। বংকিম চন্দ্ৰই আত্ম বলিদান আৰু বিদেশী দাসত্বৰ পৰা দেশখনক মুক্ত কৰাবলৈ শক্তি বৃদ্ধিৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰচাৰ চলাইছিল। ভাৰতৰ জনসাধাৰণলৈ তেওঁৰ বাণী এইয়ে আছিল যে বৃটিছৰ হাতৰ পৰা দেশখনক মুক্ত কৰাবলৈ হ'লে কাপুৰুষৰ মনোবৃত্তি এৰিব লাগিব। ৰবীন্দ্ৰ নাথ ঠাকুৰ, দয়ানন্দ সৰস্বতী আদিৰ লিখনীয়ে ভাৰতবাসীক নিজৰ দেশ আৰু সংস্কৃতিক লৈ গৰ্ব কৰিবলৈ শিকাইছিল আৰু ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদক এক নতুন তীক্ষ্ণতা প্ৰদান কৰিছিল। এনে মহান লোকসকলৰ প্ৰভাৱত পৰি ভাৰতীয়সকলৰ মনত প্ৰত্যয় জন্মিছিল যে কেৱল তেওঁলোকৰ প্ৰচেষ্টাৰ বলতে দেশখনৰ ভালৰ বাবে দেশখনৰ ভাগ্যৰ পৰিৱৰ্তন সাধন হ'ব পাৰে।

ভাৰতৰ ৰাজনীতিত চৰমপন্থা বিকাশৰ আন এক কাৰণ আছিল বৃটিছ শাসনৰ অধীনত ভাৰতীয় লোকৰ আৰ্থিক যাতনা। পলাশী যুদ্ধৰ সময়ৰে পৰা আৰম্ভ হোৱা সম্পদৰ বৰ্হিগমনে ভাৰতৰ আৰ্থিক বিন্যাস পতনৰ পিনে ঠেলি দিছিল। ভাৰতত গঢ় লৈ উঠা শিল্পপতি শ্ৰেণীটোৰ ভাৰতৰ উদ্যোগিক বিকাশত বিধি পথালি দিয়া বৃটিছ ঔপনিৱেশিক আঁচনিৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদ কৰিছিল আৰু বৃটিছ উৎপাদনকাৰীসকলৰ নামত নিজ স্বাৰ্থ বিসৰ্জন দিছিল। বেছিভাগ শিক্ষিত ভাৰতীয়ৰ হাতত চাকৰি নাছিল।

জাতীয় আন্দোলন আৰম্ভ হোৱাৰ পৰাই দেশখনক জংগী জাতীয়তাবাদী গোষ্ঠী এটাই মুটামুটিভাৱে নিজৰ অস্বিত্ব বজাই ৰাখিছিল।1896–97 খ্ৰীষ্টাব্দত চাপেকৰ ভাতৃ দামোদৰ হৰি আৰু বালকৃষ্ণ হৰিয়ে যাক নামেৰে জনাজাত মণ্ডল গঠন কৰিছিল। বাপেকৰ ভাতৃয়ে পুনাত দুগৰাকী অপ্ৰিয়ভাজন বিষয়াক হত্যা কৰিছিল। দামোদৰ হৰিক ফাঁচী দিয়া হৈছিল আৰু পিছত বালকৃষ্ণ হৰিক মৃত্যুদণ্ডেৰে দণ্ডিত কৰা হৈছিল। 1904 খ্ৰীষ্টাব্দত ভি ডি চাভাৰকাৰে মহাৰাষ্ট্ৰত বিপ্লৱীসকলৰ প্ৰথম সংগঠিত সংগঠন 'অভিনৱ ভাৰতী' প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। অতি সোনকালে দেশখনৰ সকলো ফালে গোপন সংগঠনবোৰ গঢ় লৈ উঠিল। কলিকতাক মুখ্য কেন্দ্ৰ হিচাপে লৈ গঢ়ি উঠা 'অনুশীলন সমিটি' আটাইতকৈ বিখ্যাত আৰু দীৰ্ঘকাল ধৰি চলি থকা গোপন সংগঠন আছিল — যাৰ সমগ্ৰ ভাৰত জুৰি শাখা গঢ়ি উঠিছিল।

1905 চনত বংগ বিভাজনৰ বিৰুদ্ধে সৃষ্টি হোৱা আন্দোলনত বিপ্লৱী জাতীতাবাদ পোহৰলৈ আহে। 1905 ৰ বংগ বিভাজনৰ পিছত বহুতো কাকতে খোলাখুলিকৈ বিপ্লৱী প্ৰবাদ সমৰ্থন কৰিবলৈ ধৰিলে। এই সমূহৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য হৈছে বংগৰ 'সংঘ' আৰু ' যুগান্তৰ' ৰ লগতে মহাৰাষ্ট্ৰৰ 'বাল'। বংগ বিবাজন ৰোধ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত স্বদেশী আন্দোলন বিফল হোৱাৰ ফলত বংগৰ যুৱচামে অন্য পন্থা অৱলম্বন কৰিবলৈ বাধ্য হয়। হতাশাগ্ৰস্ত হৈ তেওঁলোকে বৃটিছ শাসনৰ পৰা স্বাধীনতা লাভ কৰিবৰ বাবে হিংসা নীতি গ্ৰহণ কৰিলে। তেওঁলোকে অনুভৱ

কৰিলে যে মহান শীল প্ৰতিৰোধৰ জৰিয়তে সফলতা সম্ভৱ নহয় আৰু সেয়েহে বৃটিছক ভাৰতৰ পৰা বলপূৰ্বকভাৱে উলিয়াব পাৰি। ইয়াৰ ফলত দেশৰ ভিতৰে বাহিৰে বিপ্লবী আৰু উগ্রপন্থী কার্যকলাপ বৃদ্ধ পাবলৈ ধৰিলে।

বংগত বিপ্লৰী জাতীয়তাবাদে এক সংগঠিত ৰূপ গ্রহণ কৰিছিল আৰু ইয়াৰ মূল প্রচাৰক আছিল অৰবিন্দ ঘোষ। তেওঁ এই আন্দোলনটিৰ সৈতে আধ্যাত্মিকতাও সন্নিৰিষ্ট কৰিছিল। 1907 খ্রীষ্টাব্দত বঙ্গৰ লেফটেনেন্টে গৱর্ণৰজনৰ জীৱন নাশ কৰাৰ এক বিফল প্রচেষ্টা লোৱা হয়। ঢাকা জিলাৰ দণ্ডাধীশজনক 1907 খ্রীষ্টাব্দৰ ডিচেম্বৰ মাহত হত্যা কৰা হৈছিল। 1908 খ্রীষ্টাব্দৰ 30 এপ্রিলত প্রফুল্ল চাকি আৰু খুদিৰাম বসুৱে মুজাফ্ৰপুৰৰ অপ্রিয়ভাজন ন্যায়াধীশলৈ কিংছফর্ড আহি থকা বুলি ভাবি এখন বাহনত বোমা নিক্ষেপ কৰিছিল। দুর্ভাগ্যবশতঃ এই ঘটনাত দুগৰাকী ইউৰোপীয় মহিলা নিহত হৈছিল। খুদিৰাম বসুক বিচাৰৰ অন্তত ফাঁচী দিয়া হৈছিল আৰু প্রফুল্ল চাকিয়ে গুলিয়াই আত্মহত্যা কৰিছিল। এই ঘটনাৰ পিছত এগৰাকী আৰক্ষী উপ-অধীক্ষক আৰু এজন লোক অভিযুক্তাক হত্যা কৰা হৈছিল। দুয়োজনকে আদালতৰ চৌহদত গুলিওৱা হৈছিল। ৰাজবিহাৰী বসু আৰু সচীন সন্যালৰ নেতৃত্বত দিল্লীত ভাইচৰয় লর্ড হার্ডিঞ্জক হত্যা কৰাৰ বিফল প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল য'ত ভাইচৰয় গৰাকীয়ে তেওঁৰ গালৈ দলিওৱা বোমাৰ দ্বাৰা আঘাতপ্রাপ্ত হৈছিল। আন এক গুৰুত্বপূর্ণ বিপ্লৰী কার্য আছিল মদন লাল ধিংৰাৰ দ্বাৰা লণ্ডনত কার্জন হোৱালিৰ হত্যাকাণ্ড।

জানি থোৱা ভাল

অসমত অম্বিকাগিৰিৰ ৰায়চৌধুৰী, ৰক্তিম বৰা, ত্রিগুণা বৰুৱা আৰু আন কিছু সংখ্যকে চৰমপন্থাৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। অম্বিকাগিৰিৰ সৈতে বংগৰ কিছু সংখ্যক বিপ্লৰী নেতাৰ সম্পর্ক স্থাপন হৈছিল। অনুশীলন কমিটিৰ লেখিয়াকৈ এক সন্ত্রাসবাদী সংগঠন গঢ়িবৰ বাবে অম্বিকাগিৰিয়ে সেৱা সংঘ নামৰ এক স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠন আৰম্ভ কৰিছিল। তেওঁ '*বন্দিনী ভাৰত*' নামৰ এখন দেশপ্রেমমূলক নাটক ৰচনা কৰিছিল। 1906 খ্রীষ্টাব্দত এই নাটখনৰ পাণ্ডুলিপি আৰক্ষীয়ে জব্দ কৰে আৰু 1915 খ্রীষ্টাব্দ পর্যন্ত অম্বিকাগিৰিক পুলিচৰ নজৰত ৰখা হয়। ইয়ে অসমৰ ৰাজনীতিত এক নতুন পর্বৰ সূচনা কৰিছিল। আনহাতে সুৰমা উপত্যকাত চৰমপন্থী আন্দোলনে বৃহৎ পৰিসৰ লাভ কৰিছিল। বিপিন চন্দ্র পালে এই উপত্যকা সঘনে ভ্রমণ কৰিছিল আৰু তেওঁৰ অগ্নিবাণীয়ে সুপ্ত উপাদানবোৰক কার্যত পৰিণত কৰিবলৈ আলোড়িত কৰি তুলিছিল।

বিপ্লৰীসকলে আমেৰিকা, জার্মানী, ইন্দোচীন, ছিংগাপুৰ, শ্যামদেশ আৰু মধ্য আৰু প্রাচ্যৰ নিকটবর্তী বিদেশী ৰাষ্ট্রবোৰত সংগঠনা গঢ়ি তুলিছিল। শ্যামজী কৃষ্ণবার্মা আৰু ভি ডি চাভাৰকাৰে লণ্ডনত, মদন কামাই পেৰিছত আৰু অজিত সিং আৰু অম্বৰ প্রসাদে মধ্যপ্রাচ্যত তেওঁলোকৰ বিপ্লৰী কর্মকাণ্ডৰ বাবে বিখ্যাত হৈ পৰিছিল। অৱশ্যে বিদেশৰ আটাইতকৈ বিখ্যাত

সংগঠনটি আছিল আমেৰিকাৰ আডাৰ পার্টী। এই দলটি 1913 খ্ৰীষ্টাব্দত চান ফ্ৰাঞ্চিক' মূখ্য কেন্দ্ৰ হিচাপে লালা হৰদয়ালে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। ভাৰতৰ স্বাধীনতাৰ বাবে আমেৰিকা আৰু ই উৰোপৰ বহু সংখ্যক লোকৰ সমর্থন আদায় কৰিবলৈ এই দলটি সক্ষম হৈছিল। এওঁলোকে বিপ্লৱীসকলক অস্ত্ৰ যোগান দিব বিচাৰিছিল যদিও ই সফল নহ'ল। যেতিয়া আমেৰিকাই বৃটেইনৰ সমর্থনত প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধত অংশ ল'লে তেতিয়া দলটিৰ প্ৰভাৱ নোহোৱা হৈ পৰিল আৰু ইয়াৰ কাম কাজ নিষিদ্ধ কৰা হ'ল। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত ভাৰতীয় বিপ্লৱীসকলে বিদেশত জার্মানীৰ সহায় লোৱাত সফলতা লভিছিল আৰু 1915 খ্ৰীষ্টাব্দত এক সর্বাত্মক বিদ্ৰোহৰ প্ৰস্তুতি চলোৱা হৈছিল যদিও ইতিবাচক সফলতা লাভ কৰিব নোৱাৰিলে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং 5ঃ কোন চনত বংগ দেশৰ বিভাজন কৰা হৈছিল?

.....

প্ৰশ্ন নং 6ঃ বংগদেশ ..... আৰু ..... মাজত বিভাজিত হৈছিল।

প্ৰশ্ন নং 7ঃ পূব বংগৰ ৰাজধানী আছিল .....।

প্ৰশ্ন নং 8ঃ বৃটিছ চৰকাৰে 1914 চনত বংগভংগ বাতিল কৰিছিল (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

.....

প্ৰশ্ন নং 9ঃ চাপেকাৰ ভাতৃদ্বয় কোন আছিল?

.....

প্ৰশ্ন নং 10ঃ বংগৰ উগ্ৰ জাতীয়তাবাদৰ মুখ্য পৃষ্ঠপোষক কোন আছিল?

.....

প্ৰশ্ন নং 11ঃ বিপ্লবীসকলে সমাজ স্থাপন কৰা কেইখনমান বিদেশী ৰাষ্ট্ৰৰ নাম লিখক।

.....

১১.৮ হোমৰুল আন্দোলন

হোমৰুল আন্দোলনে ভাৰতবর্ষৰ ইতিহাসত এক নতুন অধ্যায় মুকলি কৰে। ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনৰ এগৰাকী বিখ্যাত নেত্ৰী এনি বেছান্তে 1916 চনত হোম ৰুল লীগৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। এনি বেছান্ত আছিল এগৰাকী আইৰিছ মহিলা। 1889 চনত তেওঁ থিয়'চফিকেল চোছাইটি (Theosophical Society)ত যোগদান কৰে। এই চোছাইটি চেন্নাইৰ নিকটবর্তী আদিয়াৰত প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিছিল আৰু এনিবেচান্ত ইয়াৰ সভাপতি হৈছিল। পাছলৈ তেওঁ ভাৰতৰ জাতীয় আন্দোলনত জড়িত হৈ পৰে। ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক সংস্কাৰৰ বাবে স্ব-শাসন প্ৰদান আটাইতকৈ উত্তম বুলি তেওঁ ভাবিছিল। ভাৰতত স্ব-শাসন প্ৰৱর্ত্তনৰ বাবে হোম ৰুল লীগে দেশব্যাপী এক আন্দোলন আৰম্ভ কৰিছিল। এই হোম ৰুল আন্দোলনৰ উদ্দেশ্য আছিল

চিত্র ১১.২ এনি বেছান্ত

বৃটিছ সাম্রাজ্যৰ ভিতৰত থাকিয়েই হোম ৰুল আহৰণ কৰা। সেই একে বছৰতে বাল গংগাধৰ তিলকে পুনেত ভাৰতীয় হোম ৰুল লীগ আৰম্ভ কৰে। তিলক আৰু বেছান্ত উভয়ে দেশৰ জনসাধাৰণৰ মাজত হোম ৰুলৰ বাণী প্রচাৰ কৰিছিল। দুয়ো গৰাকী নেতাই গোটেই দেশজুৰি যাত্রা কৰিছিল, ভাৰতৰ বিভিন্ন চহৰত লীগ শাখা প্রতিষ্ঠা ক ৰিছিল আৰু বাৰ্ত্তৰি কাকত, জনসভা আৰু পত্রিকা আদিৰে স্ব-শাসন বা হোম ৰুলৰ বাণী বিয়পাইছিল।

জানি থোৱা ভাল

1914 চনত প্রথম বিশ্বযুদ্ধ আৰম্ভ হৈছিল। এই যুদ্ধত গ্রেট ব্রিটেইন, ফ্রান্স আদিয়ে জার্মানী, হাংগেৰী, তুৰ্কী আদি শক্তিৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিছিল। বৃটিছ প্রশাসনে ভাৰতবর্ষক ইচ্চাকৃতভাৱে যুদ্ধত লিপ্ত বুলি ঘোষণা কৰিছিল আৰু ভাৰতবর্ষৰ সম্পদ বিস্তৰৰূপত ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

হোমৰুল আন্দোলনে ইমান বেছি জনপ্রিয়তা অর্জন কৰিছিল যে হাজাৰ হাজাৰ লোকে এই আন্দোলনত যোগদান কৰিছিল। এনেদৰে প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত হোম ৰুল আন্দোলন এক শক্তিশালী আন্দোলন হৈ পৰিছিল। হোম ৰুলৰ ধাৰণা জনসাধাৰণৰ মাজত বিয়পাই লীগৰ নেতাসকলে ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদৰ উদ্যম ধৰি ৰাখিব বিচাৰিছিল। অৱশ্যে ই সংবিধানিক সীমাৰেখাৰ মাজতে সংঘটিত হৈছিল।

হোমৰুল আন্দোলনৰ জনপ্রিয়তাই বৃটিছ চৰকাৰক সচকিত কৰিছিল। চৰকাৰে বলপূর্বকভাৱে এই আন্দোলন দমন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। এনি বেছান্তক গৃহবন্দী কৰি ৰখা হৈছিল। গংগাধৰ তিলকক কাৰাৰুদ্ধ কৰা হৈছিল। কিন্তু চৰকাৰৰ এই দমনে জনসাধাৰণক বিচলিত কৰাৰ সলনি বৃহৎ উদ্যমৰহে সৃষ্টি কৰিছিল।

যদিও হোমৰুল আন্দোলন ইয়াৰ উদ্দেশ্য পূৰণত বিফল হৈছিল তথাপিও জাতীয় আন্দোলনলৈ উল্লেখযোগ্য অৱদান আগবঢ়াইছিল। এই আন্দোলনে প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ত ভাৰতীয় জাতীয়তাবোধকো সজীৱ কৰি ৰাখিছিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং 12ঃ কোন চনত ভাৰতত হোম ৰুল লীগ গঠন কৰা হৈছিল?

.....

প্রশ্ন নং 13ঃ হোমৰুল আন্দোলনৰ দুজন নেতাৰ নাম লিখক।

.....

প্ৰশ্ন নং 14ঃ হোমৰুল আন্দোলনৰ মূল উদ্দেশ্য কি আছিল?

.....

১১.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি জানিব পাৰিলে যে—

- কংগ্ৰেছৰ প্ৰথম পৰ্যায়টোত সাংবিধানিক পন্থাত বিশ্বাসী নৰমপন্থীসকলে সবল ভূমিকা পালন কৰিছিল। তাৰ পিছৰ পৰ্যায়ত চৰমপন্থীসকলৰ উত্থান হয় আৰু তেওঁলোক বিপ্লৱবাদত বিশ্বাসী আছিল।
- ভাৰতীয়সকলৰ মাজত সাম্যবাদৰ বীজ ৰোপন কৰা হয় আৰু কংগ্ৰেছ দলক দমন কৰিবলৈ অল্ ইণ্ডিয়া মুছলিম লীগ স্থাপন কৰা হয়। বংগত জাতীয়তাবাদৰ উত্থানক দমন কৰিবলৈ আৰু সাম্প্ৰদায়িকতাৰ বিস্তাৰ কৰিলৈ 1905 চনত বংগ বিভাজন কৰা হয়।
- এই বিভাজনৰ বিৰুদ্ধে স্বদেশী আন্দোলন আৰম্ভ হয়। ভাতৰত জনসাধাৰণক স্বাধীন উদ্দেশ্যৰে হিংসা আন্দোলনৰ সমান্তৰালভাৱে বিপ্লৱী আন্দোলনৰো সূচনা হৈছিল।
- বিভাজনৰ বিৰুদ্ধে আৰম্ভ হোৱা প্ৰতিবাদত এই বিপ্লবী আন্দোলনে বংগত এক প্ৰণালীবদ্ধ ৰূপ লয়। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত হোমৰুল আন্দোলন আৰম্ভ হয়।

১১.১০ প্ৰসংগ পুথি

1. Chapra P.N., Puuri B.N., Das M.N., Pradhan A.C (1996) : *A new advances history of India,* New Delhi, Prentice Hall of India.
2. Majumdar, R.C. Roy Chandhury, H.C., Dutta, K (1916) : *An Advanced history of India*, New Delhi, Macnillan India Ltd.
3. Grever, B.L, Mehta, Alaka (2011): *A New Look at Modern Indian History,* New Delhi, C Chand & Company Ltd.
4. Banerjee A.C (1985) : *History of India,* Calcultta, A Mukherjee & Co.Pvt.ltd.

১১.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 1907

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বাল গংগাধৰ তিলক

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ লৰ্ড মিন্টো

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 30 ডিচেম্বৰ, 1906

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 1905

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পূৰ্ব বংগ, পশ্চিম বংগ

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ঢাকা

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অশুদ্ধ

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দামোদৰ হৰি আৰু বালকৃষ্ণ হৰি।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বংগৰ উগ্ৰ জাতীয়তাবাদৰ মুখ্য পৃষ্ঠপোষক আছিল অৰবিন্দ ঘোষ।

১১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ, জাৰ্মানী, ইণ্ডো-চীন, চিংগাপুৰ, ইত্যাদি।

১২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 1916

১৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এনীবেচান্ত আৰু বাল গংগাধৰ তিলক

১৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৃটিছ সাম্ৰাজ্যৰ ভিতৰতে স্ব-শাসন প্ৰৱৰ্তন কৰা

১১.১২ আৰ্হিপ্ৰশ্ন

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ঃ ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনৰৰ দুজন নৰমপন্থী নেতাৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ২ঃ ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনৰৰ অসমৰ এজন বিপ্লৱী নেতাৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ তিলকে সম্পাদনা কৰা বাতৰি কাকতখনৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ৪ঃ কাৰ নেতৃত্বত আমেৰিকাত গদ্দৰ পাৰ্টী প্ৰতিষ্ঠা হয়?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ঃ ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্ৰেছৰ নৰম পন্থী আৰু চৰম পন্থী নেতৃত্ব— এই দুটা নেতৃত্বৰ মাজত থকা মৌলিক পাৰ্থক্যসমূহ চিহ্নিত কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ স্বদেশী আন্দোলনৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলনৰ বিপ্লবী আন্দোলনৰ ওপৰত এটি চমু টোকা লিখক।

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০ - ৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ঃ সাম্প্ৰদায়িকতাবাদৰ বিকাশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ বংগ বিভাজনৰ আঁৰত বৃটিছৰ কি অভিপ্ৰায় নিহিত আছিল? বংগৰ ওপৰত এই বিভাজনৰ প্ৰভাৱ কেনে আছিল আলোচনা কৰক।

*** ***** ***